

УДК 378.04-021.68:[37.04:316.61]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-2-37>

Віра ЛЯЩЕНКО,
orcid.org/0000-0002-1698-8557
завідувач Ресурсного центру з підтримки інклюзивної освіти
Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти»
(Харків, Україна) vera.kharkov@ukr.net

ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ У ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ОСВІТІ

У статті представлено досвід підвищення професійної компетентності фахівців інклюзивно-ресурсних центрів у Харківській області в умовах післядипломної освіти.

У 2019 році Ресурсний центр з підтримки інклюзивної освіти КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти», відповідно до завдань Центру, здійснив аналіз методичного й аналітичного забезпечення діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, забезпечення навчання та підвищення кваліфікації педагогічних працівників ІРЦ, закладів освіти щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами і спланував роботу з різними категоріями педагогічних працівників.

З 2020 року Ресурсний центр з підтримки інклюзивної освіти постійно спрямовує свою роботу на пошук ефективних методичних підходів, що забезпечують підвищення якості інклюзивної освіти в регіоні. Під час методичного марафону «Інклюзивна освіта: крокуємо разом» проводилися різні заходи для різних категорій педагогічних працівників: методичні семінари, тренінги, вебінари.

У 2021 році основними цілями методичної роботи визначено такі: систематичне вдосконалювання обстеження, знання методики роботи з дітьми за різними нозологіями; підвищення педагогічної майстерності педагогів щодо розроблення нових ефективних методів організації та проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини з ООП; узагальнення й поширення передового досвіду корекційного навчання.

Також було сплановано адресні заходи: пролонговано школи для всіх категорій фахівців інклюзивно-ресурсних центрів: 1) школа практичного психолога ІРЦ «Психологічні аспекти становлення та розвитку дитини з особливими освітніми потребами», 2) школа вчителя-дефектолога ІРЦ «Корекційна спрямованість супроводу дитини з порушеннями інтелектуального розвитку», 3) школа вчителя-логопеда ІРЦ «Професійна компетентність учителя-логопеда в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами», 4) школа вчителя-реабілітолога ІРЦ «Комплексна реабілітація дітей з порушеннями психофізичного розвитку».

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, інклюзивно-ресурсний центр, фахівці інклюзивно-ресурсних центрів, післядипломна освіта, підвищення кваліфікації.

Vira LYASHCHENKO,
orcid.org/0000-0002-1698-8557
Head of Resource Centre of Inclusive Education Support
Kharkiv Academy of Postgraduate education
(Kharkiv, Ukraine) vera.kharkov@ukr.net

APPROACHES TO DEVELOPMENT SPECIALISTS OF INCLUSION-RESOURCE CENTRES' PROFESSIONAL COMPETENCE IN POSTGRADUATE EDUCATION

The article presents the experience of improving the professional competence of specialists of inclusive resource centers in Kharkiv region in terms of postgraduate education.

In 2019, the Resource Center for Support of Inclusive Education in "Kharkiv Academy of Postgraduate Education" in accordance with the tasks of the Center conducted an analysis of methodological and analytical support of inclusive resource centers, training and retraining of IRC teachers, educational institutions for children with special educational needs and planned to work with different categories of teachers.

Since 2020, the Resource Center for Support of Inclusive Education is constantly focusing its work on finding effective methodological approaches to improve the quality of inclusive education in the region. During the methodical marathon "Inclusive education: walking together" various events were held for different categories of teachers: methodical seminars, workshops, webinars.

In 2021 the main goals of methodical work are defined: systematic improvement of inspection, knowledge of methods of work with children on various nosologies; improving the pedagogical skills of teachers to develop new effective methods of organizing and conducting a comprehensive psychological and pedagogical assessment of the development of a child with SEN; generalization and dissemination of best practices of correctional training.

Targeted events were also planned – extended schools for all categories of specialists of inclusive resource centers: 1) School of IRC practical psychologist "Psychological aspects of formation and development of a child with special

educational needs”, 2) School of IRC teacher-defectologist “Corrective orientation of accompanying a child with disabilities’ intellectual development”, 3) School of IRC teacher-speech therapist “Professional competence of teacher-speech therapist in working with children with special educational needs”, 4) School of IRC teacher-rehabilitologist “Comprehensive rehabilitation of children with mental and physical disabilities”.

Key words: *competence, professional competence, inclusion-resource centre, specialists of inclusion-resource centers, postgraduate education, professional training.*

Постановка проблеми. Інноваційні зміни в Україні, поява нових моделей формування інклюзивної компетентності фахівців інклюзивно-ресурсних центрів – усе це об’єктивно вимагає нових підходів до підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Для вдалої реалізації інклюзивного складника освітньої реформи Україна потребує кваліфікованих і професійних фахівців для роботи в інклюзивно-ресурсних центрах.

Актуальною проблемою закладів післядипломної освіти є формування відповідних компетентностей фахівців інклюзивно-ресурсних центрів, педагогів закладів освіти щодо роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, керівників закладів освіти щодо створення універсального дизайну та інклюзивного освітнього середовища.

Саме тому методологічна та методична підтримка педагогічних працівників, які впроваджують інклюзивну освіту, підвищення їхньої компетентності щодо роботи в умовах інклюзивного закладу освіти, в умовах інклюзивно-ресурсного центру стала одним із пріоритетних напрямів діяльності Харківської академії неперервної освіти, що реалізується за декількома векторами: участь педагогів в обласному освітньому проєкті «Розвиток інклюзивної освіти в Харківській області» (2017–2020), Школах, стартапах, педагогічних майстернях, тимчасових мобільних творчих колективах, семінарах (вебінарах); популяризація інклюзивного навчання на курсах підвищення кваліфікації; адресна допомога педагогам з актуальних питань.

Разом із тим існує проблема підготовки фахівців інклюзивно-ресурсних центрів до якісного проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки, педагогічних працівників до ефективності впровадження технологій інклюзивного навчання в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Аналіз досліджень. Різноманітні аспекти діяльності інклюзивно-ресурсних центрів відображено в розвідках (Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, 2018; Сафін, 2020; Софій, 2015; Шляхи співпраці інклюзивно-ресурсних центрів та батьків дітей з особливими освітніми потребами, 2019). Специфіку роботи фахівців інклюзивно-ресурсних центрів представлено в дослідженнях Т. Блонової (Блонова, 2019), О. Воротинцевої (Воротинцева,

2019), О. Сафіна (Сафін, 2020) та інших. Проте, як свідчить аналіз наукових праць, нині бракує таких, що присвячені розвитку професійної компетентності фахівців інклюзивно-ресурсних центрів в умовах післядипломної освіти.

Мета статті полягає в представленні досвіду підвищення професійної компетентності фахівців інклюзивно-ресурсних центрів у Харківській області в умовах післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу. Фахівцям інклюзивно-ресурсних центрів необхідно сфокусувати свою увагу не тільки на діагностиці, а й більшою мірою на розробці рекомендацій відповідно до проведеної діагностики. Найважливішим завданням стає необхідність визначити, за яких умов дитина з виявленою структурою розвитку зможе реалізувати свій потенціал розвитку, будучи включеною в освітній простір закладу.

З огляду на важливість організації та проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини з особливими освітніми потребами, актуальним є постійне підвищення компетентності фахівців інклюзивно-ресурсних центрів щодо надання рекомендацій відповідно до проведеної діагностики, використання в практиці роботи нових технологій діагностики та корекції порушень.

Так, у 2019 році Ресурсний центр з підтримки інклюзивної освіти КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти», відповідно до завдань Центру, здійснив аналіз методичного й аналітичного забезпечення діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, забезпечення навчання та підвищення кваліфікації педагогічних працівників інклюзивно-ресурсних центрів, закладів освіти щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами і спланував роботу з такими категоріями педагогічних працівників: методистами районних (міських) методичних кабінетів, які здійснюють методичний супровід інклюзивної освіти, директорами й фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів, керівниками закладів дошкільної та загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, учителями початкової школи, які працюють в інклюзивних класах, асистентами вчителів закладів загальної середньої освіти, педагогічними працівниками (учителями-предметниками, практичними психологами, соціальними педагогами, корекційними педагогами) закладів дошкільної та

загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, які надають освітні, психолого-педагогічні й корекційно-розвиткові послуги дітям з особливими освітніми потребами.

Для впровадження уніфікованого сучасного підходу до оцінки особливих освітніх потреб усі інклюзивно-ресурсні центри Харкова та Харківської області забезпечені комплектами сучасних діагностичних методик. Це методика розладів аутистичного спектра «CASD», методика діагностики розладу дефіциту уваги та гіперактивності «Conners-3», методика для тестування невербального інтелекту й когнітивних здібностей «Leiter-3», методика для тестування вербального інтелекту й когнітивних здібностей «WISC-IV-шкала інтелекту Векслера для дітей», методика індивідуалізованого психоосвітнього оцінювання дітей із розладами аутистичного спектра «PEP-3». Такі методики дають змогу оцінити невербальний і вербальний інтелект дитини, сприйняття й мислення, швидкість обробки інформації, робочу пам'ять і функціонування нейропсихологічних процесів, що лежать у його основі, здатні діагностувати як розумову відсталість, так й обдарованість, забезпечують оцінку IQ, оцінку сильних і слабких сторін дитини, які можуть бути враховані при складанні індивідуального плану навчання, визначають рівень розвитку навичок дитини, оцінюють здібності й потенціал дитини, а також набуті знання та навички. Практичні психологи мають можливість проводити такі тести з дитиною, яка не вміє читати й писати чи не промовляє деякі літери. Для проведення якісної оцінки 42 практичні психологи інклюзивно-ресурсних центрів пройшли навчання за програмою «Користування психодіагностичними методиками WISC-IV, leiter-3, Conners-3, PEP-3 та CASD».

У 2020 році Ресурсний центр з підтримки інклюзивної освіти постійно спрямовує свою роботу на пошук ефективних методичних підходів, що забезпечують підвищення якості інклюзивної освіти в регіоні.

Під час методичного марафону «Інклюзивна освіта: крокуємо разом» (5 заходів) проводилися різні заходи для різних категорій педагогічних працівників:

1. Методичний семінар «Організація інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах закладів дошкільної та загальної середньої освіти» (для методистів Р(М, ОТГ)МК(Ц), які здійснюють супровід інклюзивної освіти).

2. Тренінг «Комплексна психолого-педагогічна оцінка розвитку дитини з особливими освітніми потребами: професійний підхід» (для директорів ІРЦ).

3. Вебінар «Особливості навчання дітей з особливими освітніми потребами предметів математично-природничого циклу» (для вчителів-предметників, що працюють в інклюзивних класах).

4. Вебінар «Психологічний супровід і соціальний патронаж дітей з особливими освітніми потребами» (для працівників психологічної служби закладів освіти).

5. Науково-методичний семінар «Організація роботи команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в умовах закладу дошкільної освіти» (для завідувачів, вихователів-методистів закладів дошкільної освіти з інклюзивною формою навчання).

Усього педагогів-учасників методичного марафону – 341 особа.

Для забезпечення ефективної роботи фахівців інклюзивно-ресурсних центрів була спланована Школа фахівця інклюзивно-ресурсного центру «Методичні аспекти діяльності фахівця інклюзивно-ресурсного центру в умовах упровадження інклюзивної освіти» для вчителів-логопедів і вчителів-дефектологів. Протягом року проведено таке:

1) методичний семінар «Організація комплексної оцінки та супроводу дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру»,

2) онлайн семінар-практикум «Психолого-педагогічні умови організації корекційно-розвиткової роботи з дітьми, які мають особливості психофізичного розвитку»,

3) інтерактивне онлайн-спілкування «Співпраця фахівця Інклюзивно-ресурсного центру з командою психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами»,

4) науково-методичний онлайн-семінар «Використання МКФ як сучасного індивідуального підходу до визначення особливих освітніх потреб».

Ресурсний центр з підтримки інклюзивної освіти провів низку науково-методичних і практико-орієнтованих заходів для педагогів області.

Асистенти вчителів підвищували свою компетентність під час участі в науково-методичному семінарі «Організація інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах Концепції «Нова українська школа» для асистентів учителів.

Для вчителів початкової школи та практичних психологів закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням у межах стартапу «Інклюзивна технологія «Коло друзів» відбувся науково-методичний семінар «Перші кроки щодо запровадження технології «Коло друзів» в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа».

Ресурсним центром з підтримки інклюзивної освіти спільно з Центром практичної психології, соціальної роботи та здорового способу життя КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» сплановано роботу методичного кластера «Методичні та психологічні аспекти інклюзивної освіти в умовах НУШ» для методистів з психологічної служби та інклюзивної освіти.

Проведено два заходи в межах цього Методичного кластера: он-лайн практикум «Особливості співпраці методиста з фахівцями ІРЦ», он-лайн семінар-практикум «Аспекти методичного супроводу закладів освіти з інклюзивною формою навчання».

Загалом у методичних заходах Центру взяли участь 1032 педагогічні працівники.

У 2021 році основними цілями методичної роботи визначено таке: систематичне вдосконалення обстеження, знання методики роботи з дітьми за різними нозологіями; підвищення педагогічної майстерності педагогів щодо розроблення нових ефективних методів організації та проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини з ООП; узагальнення й поширення передового досвіду корекційного навчання.

Актуальними залишаються такі положення, на яких ґрунтується подальша діяльність:

1. Для фахівця ІРЦ професійні знання – це не лише знання свого напряму діяльності, володіння методами та інструментами обстеження, а й володіння педагогічними технологіями, методами та прийомами навчання. Для цього він має володіти відповідними методами, спрямованими на активізацію своєї професійної діяльності й підвищення своєї компетенції.

2. Ефективність корекційно-розвиткової роботи в умовах інклюзивного навчання перебуває в прямій залежності від рівня педагогічної та методичної майстерності педагога. З одного боку, особливість педагогічної діяльності, пов'язаної зі специфікою дитини з особливими освітніми потребами, її особистістю, постійна мінливість педагогічних ситуацій не дають змоги педагогу використовувати якусь одну, раз і назавжди засвоєну систему дій; з іншого – при розробці методологічних основ оптимізації освітнього процесу виникає проблема співвідношення творчості педагога й певного алгоритму дій, які педагогу потрібно постійно здійснювати.

3. Не процес навчання правильно формує особистість, а лише систематичний і комплексний вплив багатьох чинників. Тільки професійно підготовлені фахівці можуть мати корекційний вплив на дитину. Педагоги, які працюють із такими дітьми, не тільки повинні досконало

володіти методиками викладання предметів, а й обов'язково мати ґрунтовні знання з психіатрії, спеціальної психології, невропатології, логопедії, анатомії, щоб розуміти наслідки та причини відхилень у дитини.

4. Методична культура педагога формується на основі володіння ним педагогічними технологіями, методами й формами, прийомами навчання та корекційного навчання, а також уміннями визначати конкретні педагогічні завдання, розробляти індивідуальну програму розвитку, планувати й проводити корекційні заняття, управляти навчально-пізнавальною діяльністю дітей з особливими освітніми потребами.

5. Вирішення широкого кола нових завдань інклюзивної освіти вимагає перебудови всієї системи підвищення кваліфікації в закладах післядипломної освіти, а саме: у програми курсів підвищення кваліфікації були включені нові модулі, які складаються зі спеціальних тем, що допоможуть забезпечити готовність педагога до широкої партнерської взаємодії та творчої співпраці в команді супроводу дитини з особливими освітніми потребами.

6. Підготовка педагогів для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами проводиться з урахуванням кращих технологій навчання й відповідає рівню наукових і практичних досягнень. В умовах дистанційної освіти розглядаються нові підходи до організації роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, надання корекційно-розвиткових послуг із використанням різноманітних інформаційних технологій.

7. Системні зміни освіти, яких потребує впровадження інклюзивного навчання, стають можливими за умови, якщо будуть підготовлені компетентні фахівці. Відповідно до покладених завдань, ресурсні центри з підтримки інклюзивної освіти здійснюють підвищення професійної компетентності педагогічних працівників ІРЦ шляхом організації та проведення тренінгів, семінарів, вебінарів, надають консультативно-методичну допомогу з питань навчання дітей з ООП керівникам і педагогічним працівникам ІРЦ.

8. Післядипломна освіта в умовах розвитку інклюзивної освіти покликана виконувати розвивальну функцію, сприяти включенню механізмів саморозвитку й самовдосконалення педагогів. Для реалізації цієї функції в системі післядипломної освіти, підвищення кваліфікації в закладах післядипломної освіти необхідна адресна спрямованість її змісту, який забезпечить педагогів методичними матеріалами, що зумовлює актуальність проблеми оновлення системи післядипломної освіти на курсах підвищення кваліфікації педагогів на науково-

методичному рівні, програм підвищення кваліфікації в закладах післядипломної освіти.

9. Суспільна потреба спонукає сучасний інклюзивний заклад, сучасного педагога до пошуку нових педагогічних ідей і технологій, до поширення та запровадження передового педагогічного досвіду. Треба зазначити, що сьогодні під новим у педагогіці варто розуміти не лише ідеї, методи, технології, які ще не використовували, а й увесь комплекс елементів, зокрема окремі елементи освітньо-виховного процесу, котрі мають у собі прогресивні засади, дають змогу ефективніше вирішувати комплексне завдання розвитку й саморозвитку творчої особистості кожної дитини.

У 2021 році заплановано та проведено таке:

1) науково-практичний семінар «Про особливості створення безпечного інклюзивного середовища в освітньому окрузі й опорному закладі загальної середньої освіти» в межах Школи опорного закладу загальної середньої освіти для директорів опорних закладів загальної середньої освіти,

2) вебінари для педагогічних працівників: «Аспекти корекційної роботи з дітьми з ООП в умовах інклюзивної освіти», «Особливості навчання дітей із синдромом Дауна».

З метою підвищення компетенції педагогів інклюзивно-ресурсних центрів Ресурсним центром з підтримки інклюзивної освіти спільно із секцією спеціальної та інклюзивної освіти сплановано адресні заходи – пролонговано школи для всіх категорій фахівців інклюзивно-ресурсних центрів (усього 16 годин; 4 заняття по 4 години), а саме:

1) школа практичного психолога інклюзивно-ресурсного центру «Психологічні аспекти станов-

лення та розвитку дитини з особливими освітніми потребами»,

2) школа вчителя-дефектолога інклюзивно-ресурсного центру «Корекційна спрямованість супроводу дитини з порушеннями інтелектуального розвитку»,

3) школа вчителя-логопеда інклюзивно-ресурсного центру «Професійна компетентність учителя-логопеда в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами»,

4) школа вчителя-реабілітолога інклюзивно-ресурсного центру «Комплексна реабілітація дітей з порушеннями психофізичного розвитку».

У зв'язку з недостатньою компетентністю асистентів вихователів закладів дошкільної освіти сплановано діяльність пролонгованої школи асистента вихователя закладу дошкільної освіти «Організаційно-методичні засади діяльності асистента вихователя закладу дошкільної освіти» центрів (усього 16 годин; 4 заняття по 4 години).

Висновки. Усе сказане вище дало змогу дійти висновків, що фахівці інклюзивно-ресурсних центрів – це нова категорія педагогічних працівників, яка потребує впровадження підходів до підвищення кваліфікації. Так, Ресурсним центром з підтримки інклюзивної освіти спільно із секцією спеціальної та інклюзивної освіти КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» систематично здійснюється ця діяльність: проводяться марафони, науково-методичні семінари, вебінари, тренінги, он-лайн спілкування, методичний кластер, адресні заходи – пролонговано школи для всіх категорій фахівців інклюзивно-ресурсних центрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блонова Т. Робота з батьками в умовах функціонування інклюзивно-ресурсного центру. *Практичні комунікаційні кейси в інклюзивному освітньому середовищі: 2019 рік* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22 лист. 2019 р. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. С. 6–11.
2. Воротинцева О. Післядипломна педагогічна освіта в умовах реалізації концепції розвитку інклюзивного навчання. *Практичні комунікаційні кейси в інклюзивному освітньому середовищі: 2019 рік* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22 лист. 2019 р. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. С. 11–19.
3. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навчально-методичний посібник / за заг. ред. М.А. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с.
4. Сафін О. Д., Кравченко О. О., Міщенко М. С. Збереження психічного здоров'я у фахівців інклюзивно-ресурсних центрів : монографія; Умань : Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини, 2020. 213 с.
5. Софій Н. Інклюзивні ресурсні центри: канадський досвід та українські реалії. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2015. № 1. С. 34–40.
6. Шляхи співпраці інклюзивно-ресурсних центрів та батьків дітей з особливими освітніми потребами / редкол. : В. В. Сиченко та ін. Дніпро : КЗВО «ДАНО» ДОР, 2019. 47 с.

REFERENCES

1. Blonova T. Robota z bat'kamy v umovakh funktsionuvannya inklyuzyvno-resursnoho tsentru [Working with parents in terms of inclusion-resource centre functioning]. *Praktychni komunikatsiyni keysy v inklyuzyvnomu osvith'omu seredovys'hi: 2019 rik: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., 22 lyst. 2019 r. K.: Kyiv's'kyu universytet imeni Borysa Hrinchenka, 2019. pp. 6–11 [in Ukrainian].*

2. Vorotyntseva O. Pislyadyplomna pedahohichna osvita v umovakh realizatsiyi kontseptsiyi rozvytku inklyuzyvnoho navchannya [Postgraduate education in terms of conception of inclusive education development]. Praktychni komunikatsiyi keysy v inklyuzyvnomu osviti'omu seredovyschi: 2019 rik: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., 22 lyst. 2019 r. K.: Kyivskyy universytet imeni Borysa Hrinchenka, 2019. P. 11–19 [in Ukrainian].

3. Orhanizatsiyno-metodychni zasady diyal'nosti inklyuzyvno-resursnykh tsestriv [Organizational and methodical basis of inclusion-resource centre activity]: navch.-metod. posib.; za zah. red. M.A.Poroshenko ta in. Kyiv, 2018. 252 p. [in Ukrainian].

4. Safin O. D., Kravchenko O. O., Mishchenko M. S. Zberezhennya psykhhichnoho zdorov'ya u fakhivtsiv inklyuzyvno-resursnykh tsestriv [Specialists of inclusion-resource centers' health-saving]: monohrafiya ; Uman' : Uman. derzh. ped. un-t im. Pavla Tychny, 2020. 213 p. [in Ukrainian].

5. Sofiy N. Inklyuzyvni resursni tsestry: kanads'kyy dosvid ta ukrayins'ki realiyi [Inclusion-resource centers: Canadian experience and Ukrainian realities]. Osoblyva dytyna: navchannya i vykhovannya. 2015. № 1. pp. 34–40 [in Ukrainian].

6. Shlyakhy spivpratsi inklyuzyvno-resursnykh tsestriv ta bat'kiv ditey z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [Ways of cooperation between inclusion-resource centers and parents of children with special educational needs] / redkol.: V. V. Sychenko ta in. Dnipro : KZVO «DANO» DOR, 2019. 47 p. [in Ukrainian].